

**UNIVERSITATEA ȘTEFAN CEL MARE SUCEAVA
FACULTATEA DE LITERE ȘI ȘTIINȚE ALE COMUNICĂRII
DOMENIUL FILOLOGIE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Cultura musulmană în proza lui
Tahar Ben Jelloun**

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. UNIV. DR. ELENA-BRÂNDUȘA STEICIUC**

**DOCTORAND:
ELENA CHIRIAC**

SUCEAVA 2015

Cuprins

INTRODUCERE.....	6
Listă de abrevieri.....	21
CAPITOLUL I. FEMEIA ȘI CONDIȚIA SA ÎN ISLAM.....	22
I.1. Introducere.....	23
I.2. Femeia musulmană de la naștere până la moarte.....	30
I.2.1. Nașterea fetelor și ambivalența sa în islam.....	32
I.2.2. Între adolescența furată și adolescența trăită.....	37
I.2.3. Noaptea nunții, experiență traumatizantă.....	45
I.2.4. Înfirmarea.....	52
I.3. Relația femeie-bărbat în islam.....	56
I.3.1. Supunere/nesupunere în relația soț-soție.....	57
I.3.1.1. Femeile musulmane cu «ochii plecați».....	58
I.3.1.2. Cele care rup lanțurile tradiției	67
I.3.2. Relația tată-fiică – supunere sau luare de poziție?.....	73
I.3.3. Complicitate și protecție în relația mamă-fiu.....	77
I.4. Despre corpul feminin : erotologia în islam.....	82
I.4.1. Importanța corpului feminin în tradiția islamică.....	84
I.4.2. Arta seducției musulmane.....	86
I.4.2.1. Hammamul și descoperirea senzualității.....	89
I.4.2.2. Voalul între protecție și incitare.....	91
I.4.2.3. Androgenul-ființă dedublată.....	93
I.5. Concluzie parțială.....	95
CAPITOLUL II. ORAȘUL MUSULMAN ÎNTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE.....	97
II.1. Introducere.....	98
II.2. Fès – orașul-mamă.....	105
II.2.1. Orașul gardian al secretului.....	112
II.2.2. Orașul închisoare.....	115
II.3. Tanger – oraș identitar.....	117
II.3.1. Oraș al deziluziei.....	119
II.3.2. Oraș-iubire.....	123
II.3.3. Oraș al trecerii.....	127
II.4. Concluzie parțială.....	130
CAPITOLUL III. EXILUL CA FRĂMÂNTARE SOCIALĂ ȘI CULTURALĂ.....	133
III.1. Introducere.....	134
III.2. Exilul social.....	139
III.2.1. Drumul dificil al integrării.....	143

III.2.2. Integrarea celei de-a doua generații.....	153
III.3. Exil cultural.....	160
III.3.1. Entre-deux identitar.....	161
III.3.2. Integrarea culturală/acculturația.....	169
III.4. Concluzie parțială.....	176
CONCLUZII FINALE.....	178
BIBLIOGRAFIE.....	182

REZUMAT TEZĂ

În introducerea studiului său *Écrire pour qui?*, Lise Gauvin se apleacă asupra statutului scriitorului francofon care are posibilitatea de a se adresa unui lectorat vast. Universitara quebecheză subliniază că, pentru a ajunge la acest rezultat, acesta trebuie să-și analizeze cu atenție publicul și apoi să elaboreze tehnici de scriere capabile să transmită cât mai bine specificitatea propriei culturi: „Acești scriitori au de asemenea în comun faptul că se adresează unui public divers, separat prin cunoștințele culturale și lingvistice diferite, ceea ce îi obligă să găsească strategii capabile să pună în lumină comunitatea lor de origine.”¹

Tahar Ben Jelloun a înțeles foarte bine acest aspect esențial al literaturii francofone și în opera sa autorul marocan utilizează tehnici de scriere care-l singularizează în ansamblul scriitorilor francofoni: expresia simplă, oralitatea și ritmul dinamic.

Considerând că cultura musulmană reprezintă firul principal al universului benjellounian populat de personaje considerate ființe „incomplete” (femeia, copilul, nebunul, etc.) ne-am structurat cercetarea ținând cont de trei axe tematice fundamentale: femeia, orașul și exilul. Aceste filoane tematice ar putea fi considerate ca niște părți ale unui puzzle pe care Tahar Ben Jelloun îl construiește, reconstruiește, și-l demolează cu fiecare operă.

În cercetarea noastră am încercat să acordăm fiecărei teme locul pe care îl merită. Cu siguranță, statutul femeii în islam este un aspect care stârnește un mare interes, mai ales că diferențele numeroase dintre femeia occidentală și femeia orientală produc multe neînțelegeri. Sprijinindu-ne pe studiile diversilor islamologi ca Dominique Sourdel, Françoise Couchard, Annemarie Schimel, Fatima Mermisi, Michel Chebel și pe fundamente antropologice, am analizat femeia musulmană în trei ipostaze: inserția sa în societatea islamică de la naștere până la moarte; raportul pe care-l întreține cu principalul actant al societății musulmane - bărbatul; identitatea sa văzută prin prismă corporală și practicile erotice specifice islamului.

Riturile de trecere studiate în prima parte a primului capitol întăresc dimensiunea magico-religioasă a societății musulmane și accentuează statutul inferior al femeii în islam. Nașterea, adolescența, căsătoria, moartea sunt niște etape esențiale din viața fiecărui individ, totuși femeia musulmană nu poate profita din plin de evoluția sa, multe personaje feminine ale lui Tahar Ben Jelloun găsindu-se în această situație. Preocupată să fie recunoscută de către societate, femeia trăiește în conformitate cu legile comunității musulmane. Nașterea unei fete este rar primită cu bucurie. Ajunsă la vârsta puberă, ea nu are timp să se obișnuiască cu aceasta, căci trebuie să treacă la etapa următoare - căsătoria. De fapt, această a treia etapă rămâne cea mai importantă în societatea islamică, căci de-a lungul ei indivizii își câștigă un statut. Până în acest moment precis, ei nu sunt considerați membri ai societății islamice. Cea mai complexă și mai dificilă dintre etape - căsătoria - este de asemenea ritualul de trecere cel mai așteptat de către fetele musulmane. Cât

¹ Lise Gauvin, *Écrire pour qui. L'écrivain francophone et ses publics*, Paris, Karthala, 2007, p. 6. (traducerea noastră)

despre moarte, credincioșii o concep mai degrabă ca o călătorie fără întoarcere, dar niciodată ca o ruptură sau ca o absență.

A doua ipostază a femeii musulmane vizează raportul cu bărbatul căruia îi datorează respect și ascultare. Nerespectarea acestor două reguli atrage, în consecință, o pedeapsă corporală al cărei scop este acela de a o pune pe drumul cel bun. Inferioară „stăpânului” său, femeia musulmană trebuie să i se supună pentru a câștiga un statut într-o societate care o ignoră complet, cum este cazul mai multor personaje din corpusul nostru (Zahra, Zina, Radhia, etc.). Ca mamă, ea nu-și îndeplinește rolul în societate decât în momentul în care dă naștere unui băiat. Asigurând moștenirea familiei, femeia musulmană se transformă dintr-un obiect într-o ființă respectată. Datorită acestui lucru mama întreține cu fiul său o relație bazată pe protecție și complicitate cum am văzut în opera autobiografică *Sur ma mère*.

La Tahar Ben Jelloun, tradiția nu reprezintă decât un punct de plecare pentru povești, căci autorului marocan îi place mai degrabă să problematizeze, să pună întrebări, să încalce ordinea decât să o respecte. Din această cauză, am identificat în analiza noastră două tipuri de relație soț-soție, tată-fiică. Influențele occidentale se resimt chiar și în construcția familiei musulmane în care uneori femeia preia conducerea și bărbatul o ascultă. Emanciparea femeii nu este văzută cu ochi buni de către cei care respectă *sunna* întocmai, totuși evoluția sa nu poate fi împiedicată, așa cum am constatat analizând personajele feminine ca Radhia, Nadia, Zina, Hlima, etc.

A treia ipostază a femeii este *seducătoarea*. Corpul său funcționează ca un fel de limbaj al seducției de care bărbaților le este mereu frică. Speriați de frumusețea acestei ființe, bărbații o obligă să se ascundă sub niște haine care împiedică privirea. Din acest punct de vedere privirea echivalează cu posesia. Voalul care acoperă fața femeii este un element al seducției feminine, căci ceea ce nu poate fi văzut sau atins este mai fermecător decât mai dorit, iar culegerea de nuvele *Amours sorcières* o demonstrează din plin. Dacă voalul este un obiect vestimentar care incită și provoacă, hammamul este spațiul unde femeia se înfrumusețează și se parfumează pentru a-i fi pe plac bărbatului ei. Spațiu de relaxare, dar și un fel de salon de frumusețe, hammamul este considerat ca un loc preliminar seducției.

Orașul devine la Tahar Ben Jelloun un spațiu simbolic marcat de tradiție sau de modernitate. Orașele Fès și Tanger sunt spații predominante în opera benjellouniană, căci ele sunt adesea asociate cu două ființe feminine importante din viața unui bărbat: mama și femeia iubită, care reprezintă doi poli în jurul cărora acesta gravitează. Fès este orașul natal al tuturor personajelor benjellouniene. Giuvaer al culturii musulmane, situat geografic în interiorul continentului, orașul Fès este simbolul tradiției respectate. De aici rezultă alte două dimensiuni pe care le-am analizat în prima parte a celui de-al doilea capitol. Păstrător al secretului și oraș-închisoare, Fès se impune ca o mamă constrângătoare, obsedat de ordine și datini. El limitează acțiunile „copiilor” săi, în așa fel încât aceștia se simt sugrumați și sufocați de această „mamă”. Părăsind Fès, aceste personaje (Zina, scriitorul public, tatăl din *Jour de silence à Tanger*, etc.) regăsesc o lume fascinantă care-i atrage prin libertatea de expresie și de acțiune.

Tanger este orașul care oferă tot, dar și cere tot. Personajele nu înțeleg acest lucru decât în momentul în care îi descoperă adevărata față. Oraș-iubire pentru adolescenți, cu trecerea

timpului strălucirea i se șterge lăsând locul unui oraș al deziluziei și al trădării. Anumite personaje benjellouniene (scriitorul public, tatăl din *Jour de silence à Tanger*) se lasă înșelate de renumele orașului Tanger și părăsesc Fès pentru a-și construi viața într-un alt oraș. Totuși, o dată iluzia dispărută, ei descoperă nostalgia originilor și doresc să se întoarcă în orașul Fès.

În proza benjellouniană spațiul citadin devine purtătorul de cuvânt al culturii musulmane și identității naționale. Poziționate diferit în spațiul real, orașele Fès și Tanger se construiesc în jurul mai multor dicotomii: deschis/închis, tradițional/modern, mamă/amantă, sacru/profane, etc. Cele două orașe, pe care Tahar Ben Jelloun le construiește în opoziție, sunt cu toate acestea complementare, căci personajele nu pot să înțeleagă importanța rolului jucat de orașul Fès fără să petreacă un sejur la Tanger. Această dualitate este datorată, în special, evenimentelor istorice care au marcat spațiul marocan.

Aceste evenimente istorice sunt de asemenea responsabile de exilul pe care câteva personaje benjellouniene (Mohamed, Mamed, Radhia, Azel, etc.) sunt obligate să-l îndure. În al treilea capitol al tezei noastre, am analizat această experiență traumatizantă din două puncte de vedere: exilul social și exilul cultural. În primul caz ne-am aplecat asupra relației care se institue între exilat și societatea autohtonă care pare să-l ignore pe noul venit. Diferențele marcante dintre societatea de origine și societatea gazdă bulversează exilatul al cărui ritm de adaptare este încetinit de aceste obstacole. Din cauză acestei presiuni cotidiene exilatul este expus la tulburări psihice și fizice care-l fac incapabil să-și găsească echilibrul social.

În cel de-al doilea caz, exilatul înfruntă situații culturale șocante. Fast-foodul, publicitatea care conține imagini de femei dezbrăcate, educația fetelor sunt tot atâtea șocuri culturale care îi amintesc exilatului că nu se mai află la el acasă. Comparând cultura de origine cu cea gazdă, el este tentat să critice aspectele care nu se pliază pe moștenirea sa culturală. Trăind într-un „entre-deux”, exilatul face din diferența sa o armă cu care se apără împotriva influențelor culturii gazdă. Dominique Schnapper notează în studiul său *Qu'est-ce que l'intégration ?* că moștenirea religioasă rămâne pentru exilat cea mai importantă chiar dacă : „practicile religiei tradiționale s-au prăbușit”². În această categorie se înscriu exilații din a doua generație (Nadia, Rachid, Jamilla, etc.) care se declară încă musulmani chiar dacă nu mai sunt practicanți.

Fără a avea pretenția de a face o analiză exhaustivă a celor trei axe pe care le-am detectat în proza lui Tahar Ben Jelloun, considerăm că prin cercetarea noastră, am oferit un punct de vedere original asupra culturii musulmane, fundal al tuturor povestirilor personajelor benjellouniene.

Cuvinte-cheie : *cultura musulmană, femeia, rituri de trecere, orașul, exilul*

² Dominique Schnapper, *Qu'est-ce que l'intégration ?*, Paris, Gallimard, 2007, p. 180. (traducerea noastră)